

DERDE HOOFDSTUK

PRECISERING VAN HET PROBLEEM; BERUST HET AFRIKAANS OP DE ORGANISCHE ONTWIKKELING VAN ÉÉN ENKEL DIALECT?

1. Inleidende opmerkingen

Van alle studies die zich met de wording van het Afrikaans hebben bezig gehouden, is in die van S. P. E. BOSHOFF (Volk en Taal van Suid-Afrika) wel het meest conscientieus met mogelijke dialectische invloeden rekening gehouden. Terecht zegt hij op blz. 85 : „Sover ek weet, is dit een van die eerste studies wat tamelik uitvoerig die ooreenkoms in woordeskat tussen Afrikaans en *al* die tot nog toe beskrewe Nederlandse dialekte behandel”. Dit pleit voor ruime opvattingen en schijnt de nodige waarborgen te leveren voor een onbevooroordeeld onderzoek : „Vir 'n verklaring van die woordeskat van Afrikaans moet m.i. *alle* Nederlandse, en selfs die Platduitse, dialekte in aanmerking geneem word — die taalskat dus van heel die Nederduitse taalgebied, al is dit „a priori” aan te neem, dat aan die dialekte van Noord-Holland, Suid-Holland en Zeeland die grootste betekenis moet toegeken word” (41). In ooreenstemming met dit standpunt word dan ook nagegaan, wat b.v. uit „het Noordhollands of Hollands-Fries, het Suidhollands en Zeeus of Frankies-Fries (waaronder ook Wesvlaams), het Wesfrankies of Brabants-Frankies, het Oosfrankies of Limburgs-Frankies, uit die Saksiese dialekte, uit Fries, uit Platduits (Oosfries en Noordduits)” afkomstig is.

Het kan de lezer echter niet ontgaan, dat dit onderzoek voor de niet-Hollandse dialecten eigenlijk niets oortuigends oplevert. Enigszins onbevredigd roept B. 261 uit : „Byna al die geteoretiseer oor die oorsprong en wording van Afrik. is toe te skrywe aan 'n skromelike verwaarlosing en verontagsaming van die resultate van die Ndl. dialektologie”.

De woordschat van het Fries en het Gronings is trouwens beschreven en kan dus met die van het Afr. vergeleken worden. Van

het zogenaamde „Saksisch” (ook het Gronings pleegt trouwens tot de Saksische dialecten te worden gerekend) is toch heel wat vergelijkingsmateriaal ter beschikking. Hoe komt het dan dat er uit het Afrikaans tot dusver niets „Saksisch” of Fries is opgedolven?

De redenen, dat BOSHOFF zo in zijn verwachtingen is teleurgesteld liggen niet zo zeer in de gebrekkige verwerking van het Nederlandse dialectmateriaal als wel in die verwachtingen zelf. Het is er mee gesteld als met de verwachtingen, die men omtrent het Frans koesterde: de directe Franse invloed op het Afrikaans is niet aan te tonen. Zeer gering is ook, naar we boven blz. 25 vv. zagen, de directe invloed, die van het (Hoog)duits is uitgegaan. Over Nederduits behoeven wij, na wat boven is opgemerkt, niet meer te spreken: de Nederduitse dialecten hebben aan de Kaap geen rol van betekenis gespeeld, zelfs in de huiselijke kringen konden ze, naar we zagen, nauwelijks tot hun recht komen.

2. Invloed van oostelijke dialecten?

Terwijl we voor de Saksische tongvallen, en met name voor het Gronings, over een uitgebreide literatuur beschikken, omvatten de mededelingen omtrent ontleningen uit die dialecten bij BOSHOFF 269 nog niet geheel één blz. Van de ontleningen die hij noemt kan m.i. geen enkele de toets der kritiek doorstaan. Zo zal Afr. *verfoes* wel niets met het Groningse *verfoesd* (met lange *oe* en *d*!) ‘verbouwereerd’ hebben uit te staan en bovendien heeft het, naar we boven blz. 27 zagen, de kenmerkende *pf* ener Hoogduitse ontlening. Zo hebben ook de composita met *-waks* de Hoogduitse *ks*. Men vergelijk de afbakening der woorden *wachsen* en *ochsen* in Zeitschr. f. d. Mundarten XXI (1895) 261 en 265. Geen enkel der door B. verder vermelde woorden draagt een typisch „oostelijk” karakter, nòch ook blijkt op enigerlei wijze dat ze niet-Hollands zouden zijn (hier speelt de onbekendheid van de (Zuid)hollandse woordenschat ons weer parten). Van *kêkelbek* wordt vanwege de *ê* Saksische ontlening vermoed. Maar het staat vast dat men in Holland vanouds óók *kêkelen* heeft gezegd. Reeds het feit dat SPIEGHEL *kaekelen* in één adem noemt met b.v. *blaeten*, *haerd*, *paerd*, *staert* enz. (KOOIMAN, Twespraack 138) geeft ons het recht om aan te nemen, dat het Afr. *kekkelbek* tot de oudste Hollandse ontleningen behoort. Voor de zoveelste maal blijkt het Afrikaans weer eens conservatiever dan het intercommunale Hollands. Zie voor het oude *kaekelen* (met *ê*) ten overvloede HELLINGA, Opbouw, o.a. 317 en 334.

Over het Fries kunnen we zeer kort zijn. De twee blzz. die BOSHOFF

aan mogelijke invloed van het Fries wijdt, bevatten niets dan vraagtekens. Ofschoon het Friese lexicologische materiaal in de drie delen van het Friese Woordenboek volledig disponibel was en de Friese eigenaardigheden zich door hun karakteristiek vocalisme en consonantisme meestal gemakkelijk verraden, is het B. niet gelukt in het Afrikaans enige Friese eigenaardigheid aan te tonen.

Zo kan men voor het gehele oosten (en men mag Limburg daar meteen wel bijvoegen ²⁶⁶) constateren, dat reminiscenties aan het Afrikaans inderdaad niet zijn aangetoond.

Mijn eigen taale geografisch onderzoek van de noordoostelijke provincien leverde evenmin enig resultaat op. Dit materiaal was vele jaren geleden verzameld om inzicht te krijgen in de meest karakteristieke verschijnselen dezer dialecten. Het was reeds aanwezig (en de kaarten grotendeels ook) vóór ik nog aan Afrikanistische nevenbedoelingen dacht. Bij het opnieuw doorbladeren van de ca 300 kaarten die ik van de oostelijke dialecten ontwierp, heb ik niet de voldoening mogen smaken, een enkele relatie met het Afrikaans te vinden. Wil men *burg*, *waai* en *naaf* „oostelijk” noemen (zie boven blz. 193) dan houde men wel in het oog dat deze woorden niet algemeen-oostelijk zijn, doch in 't bijzonder het midden van Nederland omvatten en dat de oostelijke zoom van het westen natuurlijk geleidelijk overgaat in de westelijke zoom van het midden. Men houde, vooral in deze afwijkende gevallen, ook rekening met een zekere speling, die nu eenmaal voort kan vloeien uit de mogelijke verplaatsing van isoglossen in de loop van drie eeuwen.

3. De positie van het Utrechts

Dialectologisch bezien is Utrecht de slechtst geëxploreerde provincie van ons land. Naar wat ervan bekend is, mag men echter aannemen, dat het taale geografisch uiteenvalt in een oostelijke helft ²⁶⁷, die verwantschap met het verdere oosten vertoont (zo b.v. ten aanzien van de umlaut van lange vocaen) en een westelijke helft, die taalkundig met Holland verwant is. Dat echter de „oostelijke” kleur soms nogal ver naar het westen kan reiken, blijkt uit een geval als de *tarwe/weit*-isoglosse (zie blz. 122).

²⁶⁶ Men zie het zwakke betoog bij BOSHOFF 267—9.

²⁶⁷ Het uiterste zuidoosten wijkt weer karakteristiek af van het noordoosten, o.a. door de diftongering. Men neme hierbij het kaartje van de historisch-geografische landschappen (blz. 62) ter hand. Het gehele oostelijke gebied dat Eemland en Overkwartier omvat, wijkt taalkundig tē zeer van het Afrikaans af om voor „stamland” in aanmerking te komen.

Het is zonder meer duidelijk, dat voor ons doel alleen het westen van Utrecht van belang is. Maar in hoever heeft dat een eigen individualiteit? Ik heb dit vraagstuk reeds op blz. 144 even aangeroerd naar aanleiding van de participia met *ge-* en besloot mijn betoog met de woorden: „Is *ge-* Utrechts omdat in Utrecht steeds grote neiging bestaan heeft tot een zich-richten naar het „AB”? Of wel is *ge-* „AB” omdat Utrecht „de toon” heeft aangegeven? Ik gevoel het meest voor de eerste veronderstelling”. Ik moet hieraan toevoegen, dat de veronderstelling van Afrikaanse ontlening uit het „Utrechts” de deur zou openen voor een overtaxatie van het Utrechts, die in generlei verhouding zou staan tot het uiterst bescheiden en weinig op de voorgrond tredend contingent westelijke Utrechtenaren, dat naar Afrika is geëmigreed.

4. Zeeuwse reminiscenties (met een uitweiding²⁶⁸ over de taal der kleurlingen)

De steeds weer uitgesproken bewering, als zou het Afrikaans een overwegend Zeeuws karakter hebben, kan dunkt me in hoofdzaak reeds worden weerlegd met verwijzing naar de *ae*-uitspraak en de ongediftongeerde *i* en *û* in Zeeland. Dat het stamland van het Afrikaans noordelijk van het niet-gediftongeerde *ies-huus*-gebied der eilanden gezocht moet worden, blijkt wanneer we de grammatica van het diftongerende Oud-Beierland (door OPPREL) leggen naast die van het niet-diftongerende, zij het ook tot Zuid-Holland behorende, Ouddorp op Goeree (door VAN WEEL). Beide dorpen liggen in luchtlijn \pm 25 KM van elkaar, maar terwijl men in de grammatica van Oud-Beierland telkens, in klankleer en in woordenschat, aan Afrikaanse taaleigenaardigheden wordt herinnerd, levert de grammatica van Goeree betrekkelijk weinig vergelijkingsmateriaal op.

Kan men nu toch, zij het ook weinige, Zeeuwse reminiscenties in het Afrikaans constateren? Werkelijk ondubbelzinnige aanwijzingen zijn er m.i. nauwelijks. Maar te meer reden is er, om ten minste dat, wat misschien in Zeeuwse richting zou kunnen wijzen, even de revue te laten passeren. In aansluiting hierbij zullen nog enkele conservatieve eigenaardigheden van de kleurlingentaal worden opgesomd, die in Holland moeilijk zijn te localiseren.

Zo streepje ik dan in J. J. LE ROUX, Handleiding in het Afrikaans 27

²⁶⁸ Deze „uitweiding” kon hier wel een plaatsje vinden, omdat RADEMEYER het Zeeuws nu eenmaal in dit verband ter sprake brengt. Voor een wel-gedocumenteerd apart hoofdstuk over de kleurlingentaal is de tijd nog niet rijp.

de volgende woorden aan : „*h* is in 't Ndl. stemloos ²⁶⁹ in 't Afr. stemhebbend. *H* valt weg in *soëntoe* (zohentoe), *daentoe* (daarheentoe) en *waentoe* (waarheentoe). Opm. In plat Afr. gaat de uitgang *-heid* over tot *-geid*, b.v. in *sleggeid*, *swakgeid* voor *slegheid*, *swakheid* en hoort men *vingergoed* voor *vingerhoed*, *woort* voor *hoort*, *hāl* voor *al*” (vgl. over een en ander ook T. H. LE ROUX Klankl. 94).

Hierbij dient te worden opgemerkt dat *daentoe* en *waentoe* wel niet uit (mij onbekend) **daarheentoe* en **waarheentoe* zullen zijn ontstaan, maar uit het algemeen-Hollandse *daarna(ar)toe* en *waarna(ar)toe* (voor de metathesis *nat* > *ent* vgl. *tarentaal* < *Terra-Natal* (vogel)). Een Hollands **zona(ar)toe* is mij weliswaar onbekend, maar het kan analogisch op Afrikaanse bodem zijn ontstaan ²⁷⁰. De wisseling *-heid* en *-geid* zal wel niet voortvloeien uit moeilijkheden met de *h-g* (zoals in Zeeland), maar eenvoudig berusten op de sterke productiviteit van de uitgang *-igheid* > *-geid* waarop OPPREL 31 nadrukkelijk attent maakt : „Vrij veelvuldig is het gebruik van een subst. op *-haid*, dat van een meestal niet voorkomend adjectief op *-eg* schijnt afgeleid. Gewoonlijk hebben deze substantieven een ongunstige of minachtende betekenis. Zoo hoort men o.a. *vromeghaid*, *knappeghaid*, (*on*)*wijzeghaid*, *beleefdeg-haid*, *mooieghaid*, *vremdeghaid*, *geleerdeghaid*, *verlegendeghaid*, *ondeugen-deghaid*, *groozeghaid*, *zinneghaid* enz. Zie ook WNT op *gezondigheid*”. De pejoratieve functie van algemeen-Hollands *-ig-* komt zeer duidelijk uit in een geval als *vromigheid* tegenover *vroomheid*.

Omtrent de vorm *vingergoet*, die er schijnbaar nogal „Zeeuws” uitziet, merkte T. H. LE ROUX 94 in aansluiting bij MANSVELT, Proeve 175 reeds op, dat de *g* hier waarschijnlijk ontstaan is door bijgedachte aan *goet* als achtervoegsel in woorden als *smeer-goed*, *was-goed* enz. De gedachte aan een moderne hoed (d.w.z. „iets slaps met brede rand”) ligt ook niet zó voor de hand, vgl. Eng. *thimble* en Fra. *dé* < *digitale*, „het tot de vinger behorende ding”.

Woort naast *hoort* moet enigszins anders getaxeerd worden, als we bij T. H. LE ROUX 94 lezen dat deze vorm blijkbaar alleen tot „de staande uitdrukking *dit hoort (nie) so (nie)* naast *dit woort (nie) so (nie)*” beperkt is, terwijl daarnaast ook de vorm *behoort* voorkomt ²⁷¹. M.i. zal hier de *w* in *dit be(h)hoort* > *ditwoort* op dezelfde wijze zijn

²⁶⁹ M.i. drukt LE ROUX zich hier veel te sterk uit. ZWAARDEMAKER-EIJKMAN 44 constateert dat de *h* „onder bepaalde omstandigheden ook stemhebbend kan zijn”. M.i. komt de stemhebbende *h* in Holland (althans bij mij persoonlijk) meer voor dan de stemloze, in elk geval is hij duidelijk verschillend van de „aangeblazen” *h* der Engelsen.

²⁷⁰ Misschien vinden we het prototype van deze uitdrukking reeds in *tot hier en toe* bij MEERHOFF ? Zie beneden blz. 327.

²⁷¹ Volgens RADEMEYER 54 wordt naast *bewoort* ook *boort* gebruikt.

ontstaan als in *die (my) tabak* > *die (my) twak*. Men vgl. het Griekwase *woesemmaat* (uit *boesemmaat*) bij RADEMEYER 89, dat naar ik mij voorstel op soortgelijke wijze uit *(my) boesemmaat* ontstaan kan zijn. Vgl. verder de behandeling van inlautende *b* in eigennamen als *Oorholster* < *Oberholster* en *Oormeyer* < *Obermeyer* (W. J. VILJOEN, Beitr. 7).

De (hypercorrecte?) aanwending van de *h* in *hal* voor *al* behoeft niet Zeeuws te zijn (karakteristiek-Zeeuws is trouwens eigenlijk de wisseling van *h* en *g*) maar komt ook in Zuid-Holland voor (zo b.v. in Gouda en Vlaardingén). Maar het geval staat wel wat ver- eenzaamd.

Een enigszins „zuidelijke” indruk maken ook sommige eigenaardig- heden uit het kleurling-Afrikaans zoals dat is beschreven door RADE- MEYER²⁷². Ondanks goede kwaliteiten van dit met veel liefde geschreven boek²⁷³ tasten we omtrent enkele vraagstukken in het duister, waar- omtrent wij wel gaarne iets naders hadden vernomen. Wel is uit R. duidelijk, dat de problemen hier van geheel andere aard zijn dan wij van Europese „dialecten” gewend zijn. Wat in deze door R. beschreven basterd-talen vooral schijnt te ontbreken, in scherpe tegenstelling met onze „dialecten” en het ons bekende blanken-Afrikaans, dat is het klankwettig en continu karakter van hun ontwikkeling. Maar R. doet helaas ook generlei poging om zijn zoeklicht op deze kant te richten en zodoende het fenomeen kleurling-Afrikaans zijn eigen plaats aan te wijzen in de algemeen-Afrikaanse ontwikkeling. Zo lijkt het me principieel verwerpelijk om te zeggen: „Hierdie kleurlinge praat almal ’n soort van vervormde Afrikaans; waar in die vervolg van Afrikaans gepraat word, word bedoel Algemeen-Beskaaf (AB).” Tegen het gebruik als wetenschappelijk begrip van de term AB ten onzent ben ik reeds meer dan eens opgekomen. Hij is uitgedacht voor school- gebruik, maar wetenschappelijk is er m.i. niets mee te beginnen. Laat men het nu voorkomen alsof men het sloopje-op-drift (als hoedanig het²⁷⁴ kleurling-Afrikaans blijkbaar in hoge mate is te beschouwen) het best van de rots van het AB kan volgen, dan verliest men m.i. uit het oog dat dit AB niets rots-achtigs heeft, maar veeleer kan ver- geleken worden met een massa, die evenzeer sinds drie eeuwen op drift is. Zo staat het m.i. toch te bezien, of verschillende eigenaardig- heden van het kleurling-Afrikaans steeds *secundair* zijn ten

²⁷² J. H. RADEMEYER, Kleurling-afrikaans, Die taal van die Griekwas en Rohoboth- basters, Amsterdam 1938.

²⁷³ „Waar die skrywer m.i. te kort skiet, is in die ‘Historiese’ ” zegt J. L. M. FRANKEN niet zonder recht in een recensie in „Die Huisgenoot” XXII Mei 1938, 45.

²⁷⁴ In werkelykheid zijn er in het uitgestrekte Zuid-Afrika natuurlyk verschillende vormen van kleurling-Afrikaans.

opzichte van de overeenkomstige ontwikkelingen van het blanken-Afrikaans. Wanneer we bij R. lezen: „Die kleurlingtaal van ons land het tot dusver nog so goed as geen aandag geniet nie en het nog maar altoos gedien vir een doel: om te amuseer”, dan herinnert dat opvallend aan de houding teenover de dialecten ten onzent in de tijd, voor ze nog in het wetenschappelijk bedrijf waren ingeschakeld. Juist het feit dat (wettige of onwettige) huwelijken met vrouwen van ander ras in de eerste jaren van het Nederlandse bewind wel werden getolereerd, terwijl „in later jare die verhouding tussen blanke en inboorling heeltemal verander, sodat huwelike tussen hulle iets baie seldsaams was” (RADEMEYER 15) kan oorzaak zijn geweest van het *bewaren van zekere oudheden* of dialectische bijzonderheden onder deze groep van mensen²⁷⁵. Ten onzent nemen we immers hetzelfde waar bij dialecten die — door welke oorzaken dan ook — op een gegeven tijdstip in een geïsoleerde posisie geraken.

Als R. 49 zegt: „Die uitspraak *huus, tuus, uut, muus* ens. vir *huis, tuis* ens. is onder die ouer geslag so goed as algemeen, dog minder gewoon onder die jongeres. Ons kan aanneem dat die *uu*-uitspraak verweg die gewoonste is. Sels onder die agterlike blankes in Namakwaland en Boesmanland word die diftong dikwels vervang deur die monoftong”, dan blijkt uit het vervolg van R.'s betoog dat de term „vervanging” berust op een slip of the pen. Immers de oude *uu* moet hier zijn *bewaar*d²⁷⁶. Men vergeet niet, dat de taal van zuidelijk Zuid-Holland het meest heeft bijgedragen tot de vorming van het Afrikaans. Zuidelijk Zuid-Holland nu ligt niet alleen vlak teen het ongediftongeerde gebied aan (het Zuidhollandse Goeree en Overflakkee behoort zelfs nog tot het monoftongiese gebied) maar heeft de diftongering blykbaar ook pas laat aangenomen. Men vergelyke hierover de mededelingen van de grammatici VAN HELDEREN en SÉWEL die door mij Expansie 98—9 zijn besproken.

Voor Afrikaners is het wellicht niet overbodig dit te verduidelijken.

²⁷⁵ Ik word in die mening versterkt door de recensie van H. v. d. M. SCHOLTZ in TWK XVII 24: Van die afwykinge van die Algemeen-Beskaaf wat Dr. R. aangee, is veel meer as hy skynbaar vermoed, nie beperk tot Kleurling-Afrikaans nie, maar kom voor in verskillende streke van ons land. En aangesien in sommige van hierdie streke daar g'n sprake kan wees van die invloed van Kleurling-Afrikaans nie, ontstaan die vraag of hierdie afwykinge in Kleurling-Afrikaans nie hulle bestaan te dank het aan die invloed van die taal van blankes nie”. De gedachte dat we hier in sommige gevallen een oude echo van de taal der 17de-eeuwse blanken hebben, is m.i. niet van de hand te wijzen.

²⁷⁶ Ten onrechte noemt R. *ruil* in dit verband, het heeft een *ui*² (zie MULLER Ts XL (1921) 140—175). Hetzelfde geldt voor *kuier*, dat trouwens reeds als *r*-woord buiten deze hele groep valt. Dat van *getuie* alleen de uitspraak met diftong wordt gehoord, klinkt aannemelijk bij een dergelijke juridiese term.

Het staat m.i. vast, dat VAN RIEBEECK en de zijnen diftongeerden (zie blz. 292) en dat voor buitenlanders als F. DE SMIT en MEERHOFF de *ij* een diftongische klank kon representeren (blz. 309 en 324). Het Hollandse „AB” dier dagen zal dus, behoudens de relicten die we bij VAN RIEBEECK vinden, reeds gediftongeed geweest zijn. Maar er waren aan de Kaap zonder twijfel ook monoftongerende Nederlanders (Zeeuwen b.v. maar zelfs Zuidhollanders) en de mogelijkheid mag niet a priori van de hand worden gewezen, dat uit hen „agterlike blankes” en „displaced persons” zijn afgezakt, die bijzonder nauwe relaties met de gekleurde bevolking onderhielden (zie beneden blz. 265).

Terecht wijst R. op het bevreemdende feit dat de *i* bij de basterds niet „bewaard” is gebleven²⁷⁷ en hij vraagt (50): „Sou die rede misskien wees dat die diftongering van *i*: plaasgevind het voor die van *y*, sodat die dialektsprekende immigrante van die 17de eeuw onbekend was met die monoftongiese *i*:?” Een vraag die voor Nederland, althans volgens de huidige stand der wetenschap, in die zin moet worden beantwoord, dat we overal een (fonologisch allerminst bevreemdend) parallelisme van *i*- en *û*-ontwikkeling (geografisch en historisch) kunnen constateren (enkele uitzonderingen ten aanzien van op-zichzelf-staande woorden bevestigen de regel). Het afwijkende gedrag der kleurlingentaal zou dus aan specifiek-Afrikaanse taaltoestanden bij de basterds moeten worden toegeschreven, die blijkbaar „mengingen” ten gevolge hebben gehad van een geheel ander karakter dan die we in de gewone Europese dialecten plegen waar te nemen. Behalve de relicten van de groep *tier* enz. (R. 51) wordt op Rehoboth nog *stief* gebruikt „’n heel gewone woord vir baie, volop” waarvoor men echter waarlijk geen Duitse herkomst hoeft te overwegen, zoals R. doet (zie reeds VAN RIEBEECK D I 565 : stijff 3 weecken oud).

Het is hier de plaats om er op te wijzen, dat uit de mond van een Boesman vormen als *mien* en *biina*²⁷⁸ zijn opgetekend (LE ROUX Klankl. 34). Jammer genoeg tasten we omtrent dit verschijnsel verder weer geheel in het duister.

Op één ding zou ik ten slotte nog de aandacht willen vestigen, nl. dat de *ui* zowel als de *ij* in het Afrikaans worden uitgesproken op

²⁷⁷ Hieruit blijkt dus, dat ook R. de *uu* als „bewaard” beschouwt (zie boven blz. 214). Vgl. trouwens beneden de kleurling-woorden *stief*, *mien*, *biina*.

²⁷⁸ *Biina* als „relict” is zeer bevreemdend. Ik houd het nl. niet voor een oud Noordnederlands woord, maar voor een „mot savant” dat wij (met abnormale beklemtoning der eerste lettergreep en dus waarschijnlijk door de schrijftaal) aan het zuiden hebben ontleend. In België legt men de klemtoon dan ook op de tweede lettergreep, wat beter bij het Nederlandse taalsysteem past.

een wijze die op het Nederlandse oor veeleer een gedistingeerde dan een plattelandse indruk maakt. Merkwaardig dat de, voor Hollandse begrippen typisch plattelandse, ontwikkelingsvariëteit van de *i*, nl. de *ai*, nu bij sommige groepen basterds blijkt voor te komen (R. 51) : *laik*, *kaik*, *vrai* ²⁷⁹. Trouwens ook de uitspraak *toi:s* en *loi:s* wordt vermeld, waarbij R. de opmerking maakt : „Die Duitse uitspraak van *huis* en *luis* zal ongetwijfeld hiervoor verantwoordelijk wees”. Dat zou men m.m. met evenveel recht ook van de *ai* kunnen zeggen. Mij lijkt een dergelijke incidentele invloed op het klanksysteem niet heel waarschijnlijk ²⁸⁰. Het zal R. misschien niet bekend zijn dat de *oi*-variëteit in Holland ook weer de typisch „plattelandse” is ²⁸¹.

De vraag rijst, of in de taal der basterds nog iets bewaard is van het oorspronkelijk Zeeuwse (maar ook Zuidhollandse) verschil tussen gerekte *o* en lange *ô* (uit *au*). R. constateert 45 vv. *o:-* en *o:-*uitspraak en uit zijn materiaal krijgt men de indruk dat de *o:* (de kwaliteit zou meer naar Zeeland dan naar Zuid-Holland kunnen wijzen) voornamelijk in woorden met oude *au* gebruikt wordt : *so:* ‘zo’, *oə* ‘ogen’, *sko:t* ‘schoot’, *gəho:r* ‘gehoor’, *ro:k* ‘rook’, *bo:mə* ‘bomen’, *ho:fstat* ‘hoofdstad’, *do:t* ‘dood’, *beho:rlək* ‘behoorlijk’, *fərlə:* ‘verloochenen’, *fərkə:p* ‘verkoppen’, *lo:p* ‘lopen’. Maar dit gaat niet op ²⁸² voor *vo:n* ‘wonen’, *hirbo:* ‘hierboven’, *so:pi* ‘zoopje’, *ko:rən* ‘koren’, *o:rkant* ‘overkant’. Men vraagt zich af aan welke wetten de *o:/o:-*verdeling dan wel gebonden is.

Generlei wetmatigheid valt ook te ontdekken in het gedrag van de *e* in de woorden *rein* ‘regen’, *tei* ‘tegen’, *stein* ‘steen’, *neige* ‘negen’ ²⁸³. Ook hier komt de gedachte aan bepaalde Hollanders met hun uit-

²⁷⁹ In het materiaal AG wordt *ai*-achtige vocaal opgegeven voor Aarlanderveen E 178, Ameide K 27, Bodegraven E 180, Boskoop E 206, Brielle I 9, Giesendam K 97, Gorinchem K 99, Gouda E 209, Groot Ammers K 19, Hellevoetsluis I 21, Hillegersberg K 7, Hillegom E 114, Leidschendam E 195a, Moordrecht K 13, Oud-Alblas K 58, Oud-Beierland K 83, Oudshoorn E 175, Rijsburg E 135, Rotterdam K 5, Schoonhoven K 20, Woerden E 184, Utrecht E 192, Vreeswijk E 225, Wijk bij Duurstede L 1, Zoetermeer E 200, Zwijndrecht K 90.

²⁸⁰ Onder het hoofd „invloed van Duits” weet R. op blz. 122 vv. slechts een twintigtal Duitse woorden op te sommen.

²⁸¹ Een *oi*-klank wordt opgegeven voor Ameide K 27, Brielle I 9, Giesendam K 97, Gorinchem K 99, Gouda E 209, N. Beierland K 82, Oud-Beierland K 83, Zwijndrecht K 90, Loenen E 155, Utrecht E 192, Vreeswijk E 225. Ik heb de overtuiging dat in het grootste deel der *ai*-plaatsen ook een *oi*-achtige klank gesproken wordt, maar dat de invullers de *oi*-schrijfwijze iets „te kras” hebben gevonden om deze afwijking van de beschaafde *ui* aan te duiden. Achter de *ui*-schrijfwijzen kunnen heel wat klankvariëteiten schuil gaan.

²⁸² *Drə:xtə* ‘droogte’ klopt daarentegen met de Zeeuwse uitspraak, die op oude *au* wijst.

²⁸³ Wel te onderscheiden van die van *vleis*, *gemeinte*, *teiken*, die ook in het normale Afrikaans (en het algemeen-Zuidhollands) *ei* hebben.

gesproken „platte” gediftongeerde *ee*²⁸⁴ weer even naar boven (temeer omdat dit soort diftongering anders in het Afrikaans met zijn — naar Hollandse maatstaf — veeleer gedistingeerde *ee*-uitspraak) niet voorkomt.

Dat met de *o* iets dergelijks gaande is, of althans geweest is, zou opgemaakt kunnen worden uit een opm. op blz. 46: „Op Griekwastad was die uitspraak onder die oues *asfoul* [aasvogel, gier]”. Maar misschien is dit ook een heel andere kwestie, die men op een lijn kan stellen met een diftongering van oude *ō*²⁸⁵, doch waarvoor ik in het stamland generlei parallel vind (althans niet voor palatalen).

Een afwijking van het Afrikaans in niet-gedistingeerde richting²⁸⁶ zie ik ook in *teu* ‘tegen’, *speuls* ‘speels’ en *seuve* ‘zeven’, alle welbekend uit het Hollandse boerenland (men vgl. echter de laatste zin van noot 286).

Opmerkelijk is *loung*, *sloung* voor ‘lang’, ‘slang’ (waarnaast ook *hounger* voor ‘honger’ R. 45). Het verschijnsel zal vermoedelijk zo moeten worden geïnterpreteerd, dat het berust op de neiging om „bijna elke kort klinker te rek”, „die gevolg waarvan is dat hulle spraak baie temerig klink” (R. 44). Deze neiging zal wel op Afrikaanse bodem ontstaan zijn, maar interessant is dat *loung* en *sloung* over een kam geschoren worden met *hounger*, wat dus op een oorspronkelijk geronde uitspraak van de *a* kan wijzen. Deze neiging nu is typisch AO (Algemeen Onbeschaafd) Hollands.

Op blz. 99 zegt R.: „*Rond* word op Kokstad gebruik vir *om*: *rond die kerk, rond die stat*. Dit laat ’n mens dink aan die Eng. *round*, alhoewel

²⁸⁴ Jammer genoeg heeft deze kwestie niet de aandacht van R. Alleen viel mijn oog op een noot (130) bij *my hêr* ‘mijnheer’: „klink tipies Amsterdams”.

²⁸⁵ Ten onrechte noemt R. 40 dit een diftongering *y* > *ou* met een beroep op *soutjies* ‘zoetjes’ en *waarskou* ‘waarschuwen’, beide immers geheel verschillende gevallen. De *ou* van *waarschouwen* (reeds in de bakermat aanwezig) is niet te scheiden van de gevallen met *ûw*. Wat *suutjies* betreft is het niet zo zeer de *uu* die gediftongeed is (*suutjies* is, zoals we boven blz. 139 zagen, wsch. een secundaire Afrik. ontwikkeling veroorzaakt door de sterke opeenhoping van palatale klanken; daarnaast bestaat trouwens nog altijd *soetjies*), als wel de *oe*. Dit blijkt uit *sout* ‘beminde’ (114) dat men toch wel als ‘zoet’ zal moeten interpreteren (vgl. 46 *bro:r* ‘broer’, andere voorbeelden worden helaas niet gegeven).

²⁸⁶ Wanneer althans de *eu* dezer woorden oud is en niet op moderne klankoverdrijving berust.

In Holland onbekend is *veurtig* ‘veertig’, dat men als hypercorrecte reactie op een bestaande (ook elders in Afrika, vooral bij kleurlingen bekende) neiging tot ontronding mag beschouwen. Zie R. 41—2: „*neus* en *seun* klink gewoonlik soos *nees* en *seen*”. Zo komen in een brief R 150 b.v. ook de hypercorrecte vormen *bukie* (‘biekie’ = beetje) en *enduin* ‘indien’ voor. Misschien is het wel zo, dat de (zogenaamd) geronde vormen dezer kleurlingen historisch noch fonologisch au sérieux genomen behoeven te worden, maar meer als incidentele articulatie-afwijkingen van een in wezen ongeronde klank moeten worden opgevat.

ronde as voorsetel in Nederlands nie vreemd is nie. Vgl. o.a. HERMAN DE MAN, *Het wassend Water*, blz. 236 : *ronde zijn oogen* ; in Suid-Nederlands is *ronde* in hier die sin heel gewoon in die spreektaal, ook in die skryftaal enz.". Hoever noordelik dit gebruik van *ronde* in de omgangstaal eienlik reikt, is mij onbekend, maar zeker is het Zeeuws (Tolen : *ronde de kerke* ; een constructie met *om* zou hier zelfs ondenkbaar zijn).

Ten slotte mogen hier dan nog enkele eienaardigheden worden opgesomd, waarin de kleurlingentaal conservatiever blijkt te zijn dan het gewone Afrikaans, maar die in Nederland betrekkelijk overal thuis kunnen zijn :

1. R. 53 : „Waar ons in Afrikaans in woorde soos *padde*, *koddig*, ens. die *d* meestal vervang deur *r*, doen die kleurling dit gewoonlik nie”.
2. R. 53—4 : „Waar *g* gewoonlik in Afrikaans gesinkopeer word tussen 'n beklemtoonde klinker en swakbetoonde *ə*, skyn die algemene neiging by die kleurlinge te wees om *g* te behou . . . *swaar dage*, *die lage vent*, . . . *tegenspoed en segen* *vermoge om teen die swaar te stry* ens”.
3. R. 55 : „Wat baie opvallend is onder die ouer geslag, is die feit dat in woorde soos *mens*, *wens*, *gans* en dergelike die *n* nie uitgestoot word met nasalering van die voorafgaande klinker nie”. Inderdaad een zeer merkwaardig verskijnsel omdat (in teenstelling met wat veel Afrikaners blykbaar menen) die nasalering in Holland aanzienlik méér, zij het ook in niet-gedistingeerde taal, voorkomt dan de wel-gearticuleerde *n*-uitspraak.
4. R. vermeldt 55—6 en 65 de vorme *menske* (mv. van *mens*), *ganske*, *hemelske*, *tussken*, *aardske* en naar analogie daarvan ook *Engelske*, *Britske*. Deze vorme klinken on-Hollands en on-Zeeuws. Men dient echter wellicht rekening te houden met die moegelykheid, dat er in Holland nog relictgebieden met *sk* geweest zijn ²⁸⁷, zoals men die nu nog in de oostelike provinciën (en in Zuid-Nederland) aantreft. Of hebben we hier een „spelling pronunciation” die onder kerkelike invloed is ontstaan? Men denke aan het luide bijbellezen.
5. Volgens R. 92 wordt de *v* niet gesyncopeerd in *owertree*, *owerkant* enz. Dat is dus wel een typtisch konservatisme in vergelyking met het algemene Afrikaans.

²⁸⁷ Ik vermeld hier dat anloutende *sk* in *skip*, *schoon* in het AG-materiaal behalve voor Noordwijk en Katwijk nog opgegeven word voor Oudshoorn E 175, Alfen E 176 en Aarlanderveen E 178. Maar van een behoud van inloutende *sk* is mij niets bekend. Zie blz. 225.

6. Vollere vormen als *binde, worde, veende* 'vinden' zijn nog gehandhaafd (R. 92).

7. „*Oumens* : gewoonlik net gebruik as gepraat word van 'n ou vrou" (R. 113).

8. R. 129 (vgl. 133) : „*Dat lyk vir m'n*". De objectief *mijn* is zeer verbreid in het Hollands (het *n*-gebied strekt zich naar het oosten zelfs uit ongeveer tot aan de IJssel) en was het blijkens talrijke aanwijzingen in de oudere Afrikaanse teksten ook in het Afrikaans (talrijke voorbeelden o.a. in Taalargief).

9. R. 42 : „'N enkele maal hoor 'n mens *do:r*, vir *do:r*, dog algemeen is hierdie uitspraak nie" (*do:r* meestal bij de Griekwas, zie 46).

10. R. 100 : „Op Rehoboth is *oupa* en *ouma* baie gewoon naas *grootvader* en *grootmoeder*".

Zeeuws van oorsprong zou eventueel het volgende verschijnsel kunnen zijn, dat LE ROUX Klankl. 100 als volgt weergeeft : „Sommige woorden met *ng* op 't eind wisselen af met vormen waarin de gutturale nasaal gevolgd wordt door *k*, ontstaan door verscherping van de oorspronkelijke media *g* : *jong* (bnw), *lang*, naast *jonk*, *lank*". Ditzelfde verschijnsel komt ook op Goeree voor (VAN WEEL 48) maar voor het overige Zuid-Holland noch voor Utrecht leverde het materiaal-AG enige *-nk*-vorm op. We moeten weliswaar rekening houden met de mogelijkheid, dat de sprekers die in hun dialect *-nk* zeggen, dat ook volhouden wanneer zij de gemeenlandse taal spreken²⁸⁸, zodat een geschreven *ng* wel eens een gesproken *nk* kan representeren. Maar het feit dat vormen als *lank* en *jonk* (die inderdaad thans on-Hollands aandoen, al zijn ze uit de 17de-eeuwse literatuur overbekend) in geheel Holland boven Goeree voorlopig niet zijn aan te tonen, terwijl het Zeeuwse dialectmateriaal vrijwel zonder uitzondering vormen als *dienk*, *konink*, *keunink* enz. oplevert, laat m.i. toch wel de voorlopige conclusie toe, dat we hier met een „zuidelijk" verschijnsel hebben te doen. Mogelijk is natuurlijk dat dit *-nk*-verschijnsel zich in de 17de eeuw nog iets verder noordelijk uitstreekte. Men bedenke dat F. DE SMIT *lanck* en *jonk* spelt, terwijl *pingh* 'pink' bij VAN RIEBEECK (zie blz. 305) als „omgekeerde" vorm geïnterpreteerd kan worden, die het vermoeden zou kunnen wettigen, dat ook v. R. nog *lank* en *jonk* zei²⁸⁹.

Resumerende komen we tot de conclusie, dat het Afrikaans in zijn tegenwoordig algemeen onder blanken verspreide vorm zich niet kenmerkt door een Zeeuws karakter. Vormen als *huus*, *muus*, *uut*, *buten* enz. en *wies*, *rieke*, *wien* enz. geven aan het Zeeuwse dialect

²⁸⁸ Aldus doen b.v. vele Overijselaars, die in hun Nederlands spreken van *hoe lank*, *wat is dat voor een dink*, *hij is nog jonk*.

²⁸⁹ Immers *pink* heeft (reeds blijkens het mv. *pinken*) altijd *k* gehad.

toch een heel ander cachet. Algemeen Zeeuwse vormen als *vuve* 'vijf', *wuuf* 'wijf', *bluve* 'blijven', *pupe* 'pijp' zijn in het Afrikaans onbekend. Van het algemeen-Zeeuwse geprononceerde verschil in uitspraak tussen de (gerekte) *ō* en de lange uit *au* ontstane *ō* zijn misschien enige resten in de kleurlingentaal (doch stellig niet in het blanken-Afrikaans) aanwezig. Maar men bedenke dat dit verschil ook in Zuid-Holland voorkomt. Er is géén Zeeuwse *ae* (hét Zeeuwse kenmerk) in het Afrikaans, afgezien van de gevallen als *perd*, *vers* enz. die ook in Zuid-Holland vanouds *ae* gehad hebben.

Vaak is het pronomen *ons* 'wij' als Zeeuws beschouwd, maar later onderzoek heeft aan 't licht gebracht dat *ons* ook in het Zuidhollandse Goeree voorkomt. Terwijl het dus enerzijds gemakkelijk in de overlevering verborgen gebleven kan zijn, is algemeen bekend, dat het Zuidhollands bizonder gaarne bezittelijke voornaamwoorden in plaats van persoonlijke bezigt. *Haar* hep et gedaan, *hun* hebben het gezegd, dat is van *zijn*. Van echte Zeeuwse pronomina als *wulder* 'wij', *julder* 'jullie', *zulder* 'zij' *ulder* 'hun' in het Afrikaans trouwens geen spoor. Tevergeefs zal men ook zoeken naar Zeeuwse vormen als *rik* 'rug', en *pit* 'put', *kachel* 'veulen', *vee* 'veel', *mee* 'met' (bv. *mee* art en ziel), *schodden* 'schudden', *Diessendag* 'Dinsdag', *vrooilijk* 'vrolijk', *de eeste* 'eerste', *klaevers* 'klaver', *juun* 'uien', *enden* 'eenden', *vaegen* of *keren* 'vegen', *tee* 'teen', *guus* 'kinderen'.

Dat het Afrikaans niet te kampen heeft met de bekende Zeeuwse *h*- en *g*-moeilijkheden werd boven reeds uiteengezet. Steeds zal men moeten rekening houden met de mogelijkheid dat sommige verschijnselen Zeeuws *g e w o r d e n* zijn, dank zij het feit, dat het dialect van Zuid-Holland in veel sterker mate door de algemene verkeerstaal is aangetast dan het afgelegen en nogal conservatieve Zeeland.

5. Invloeden van het Vlaams?

Van verschillende zijden is beweerd, dat Vlaamse sporen in het Afrikaans zouden zijn op te merken. Zo onderscheidt Prof. BESSELAAR²⁹⁰ als eerste stuk van de „inventaris van de taalboedel uit Holland [!] meegebracht": „Middelnederlands getint Vlaams", maar verzuimt met voorbeelden aan te geven, welke taaleigenaardigheden hij daarbij op het oog heeft. Verder zou in de [blijkbaar nooit gedrukte] Gentse dissertatie van FRANKEN getracht zijn, het Vlaamse karakter van het Afrikaans te demonstren, maar FRANKEN zelf spreekt dat nadrukkelijk

²⁹⁰ De invloed van het Nederlands op de vorming van het Afrikaans, *Nederland-Zuid-Afrika Gedenkboek 1881—1931*, 206.

(TWK XVI 1937/8 76) tegen ²⁹¹: „Prof. BESSELAAR het in sy werk oor Zuid-Afrika in de Letterkunde (blz. 201) ten onrechte beweert dat ik Afrikaans teruggevoert het tot 'het Vlaams' ”(vgl. ook BOSHOFF, Volk en Taal 223).

Het aantal Vlamingen is weliswaar groter, althans voor de eerste jaren, dan COLENBRANDER berekende ²⁹²; uit de monsterrol van 1664 blijkt een maximaal-percentage van aan de Kaap a a n w e z i g e Vlamingen van 10 % (zie blz. 257). Ze hebben trouwens bescheiden posities, treden voor de overgrote meerderheid in het geheel niet op de voorgrond en zijn stellig in taalkundig opzicht, reeds krachtens de plaatsen van herkomst, weinig homogeen geweest. Aan een overwegende taalkundige invloed dezer mensen kan men nauwelijks geloven, tenzij er overtuigend materiaal naar voren wordt gebracht.

De enige schrijver, die taalkundig vergelijkingsmateriaal voor Vlaanderen aanhaalt, is DOM A. SMITS in zijn „Betrekkingen tussen Vlaanderen en Zuid-Afrika”, maar dat materiaal is er dan ook naar: „algemeen wordt immers hier en ginds gehoord: *perd* (paard), *erpel* (aardappel), *verke* (varken), *vers* (vaars) enz., het wegvallen van de *n* bij werkwoorden en meervoudsvormen; voornaamwoorden als *ons moeder*, *hullie*, *gunter* (ginder); *moot* wordt hier een zandverhoging, in Zuid-Afrika een diepte enz. En wat te denken van een volgende Vlaamse uitdrukking die wij eens beluisterden: „'t *Ga al verdro'e*, *meneer*; 't is al lange dat nie 'ere'ent, ne(j)e'”. Toch slechts het antwoord, dat ook Prof. BESSELAAR's leerlingen antwoordden op een voordracht van hem over Geuzenpoëzie: 'Maar dis pure Afrikaans' ” (SMITS 211).

Dat men in het Afrikaans niet *verke* maar *vark* zegt en niet *erpel* maar *ertappel* of *aartappel* had S. reeds uit het eerste beste Afrikaanse woordenlijstje kunnen leren. Over *perd* en *vers* zie boven blz. 100 vv. De *n* bij werkwoorden en meervoudsvormen valt in vrijwel geheel Holland weg en juist niet in een deel van Vlaanderen. Het voornaamwoord *hullie* is uitsluitend Hollands en komt in Vlaanderen in 't geheel niet voor. *Gunter* is algemeen-Hollands (zie blz. 195). Bij het Afrikaanse *moot* (vallei tussen twee heuvelrûens) zal men eerder denken aan het Engelse *moat* (gracht om kasteel of vesting) dan aan het Vlaamse *mote* (hoogte), al gaan beide woorden terug op ofr. *mote*. Een vorm 'ere'ent (waar opgetekend?) wijst in zijn eerste klank op de (o.a. uit het Zeeuws bekende) „moeite met *g* en *h*”. De inloutende ' in 'ere'ent en *verdro'e* wijst op glottisslag, wat niet hetzelfde is als het klankwettig

²⁹¹ Wel denkt FRANKEN aan Saksische invloeden. Zie hierover boven blz. 209 vv.

²⁹² Voor zover de stamouders aangaat, blijken behalve Pieter Visagie uit Antwerpen nog Jannetje Ferdinandus uit Kortrijk en Hester van Lier van Vlaamse afkomst te zijn (zie blz. 254).

wegvallen van *g* in het Afrikaans. Ten overvloede zij opgemerkt dat het Afr. part. *gereën* luidt, zonder *t* en waarbij de begin-*g* nooit wegvalt.

Met lexicografische vergelijkingen moeten we over 't algemeen een beetje voorzichtig zijn. Het is immers een bekend feit, dat het uiterst moeilijk is het *o n t b r e k e n* van een bepaald woord in een bepaald gewest te constateren. Wanneer Prof. BESSELAAR het over het — uit het 17de-eeuwse Holland meegebrachte — Middelnederlands getint Vlaams heeft en als hij opgetogen constateert „Daar zijn van die sappige en smijdige Oud-Vlaamse woorden en uitdrukkingen blijven hangen in het springlevende Afrikaans van de boerenplaats, die in het Nederlands [bedoeld zal zijn: de Noordnederlandse schrijftaal] niet meer bestaan” (Gedenkboek 206), dan zullen we dat wel aldus moeten interpreteren, dat hij aan taalmateriaal denkt, dat hij wél in de Middelnederlandse en modern-Vlaamse bronnen vindt opgetekend, maar niet in de Hollandse literatuur. Of het daarom niet in Holland voorkomt is een andere vraag. Men bedenke dat we voor Zuid-Holland alleen de woordenlijsten van VAN WEEL en OPPREL bezitten.

6. De verhouding tot het Brabants

Omtrent het Brabants moet ik enig voorbehoud maken. Niet dat ik aan directe invloed van de kern van Brabant geloof (vgl. ook BOSHOFF 265: „Die aandeel Afrik. stamvaders, wat uit daar die streke gekom het, was nie besonder groot nie, en daar was nie besondere faktore in hulle voordeel om die invloed van hulle taalgebruik te begunstig nie”) maar omdat Brabant vlak tegen de Zuidhollandse strook aan ligt, die zich door een maximum aan Afrikaanse equivalenten kenmerkt.

Terwijl we als oostelijke limiet van de bakermat van het Afrikaans veilig de grens van het umlautverschijnsel van lange vocalen kunnen aannemen en het zuidwesten door het niet-diftongerende Goeree-Overflakkee wordt begrensd, kan voor het zuidoosten moeilijker een karakteristieke taalgrens worden aangewezen. Als zodanig zou de *gij*-lijn dienst kunnen doen (zie Ts LIV (1935) 248 en NTg XXVIII (1934) 200), maar de dialectscheidende betekenis daarvan zal wellicht door sommigen niet zó hoog worden aangeslagen als die van de diftongerings-isoglosse of die van umlaut van lange vocalen.

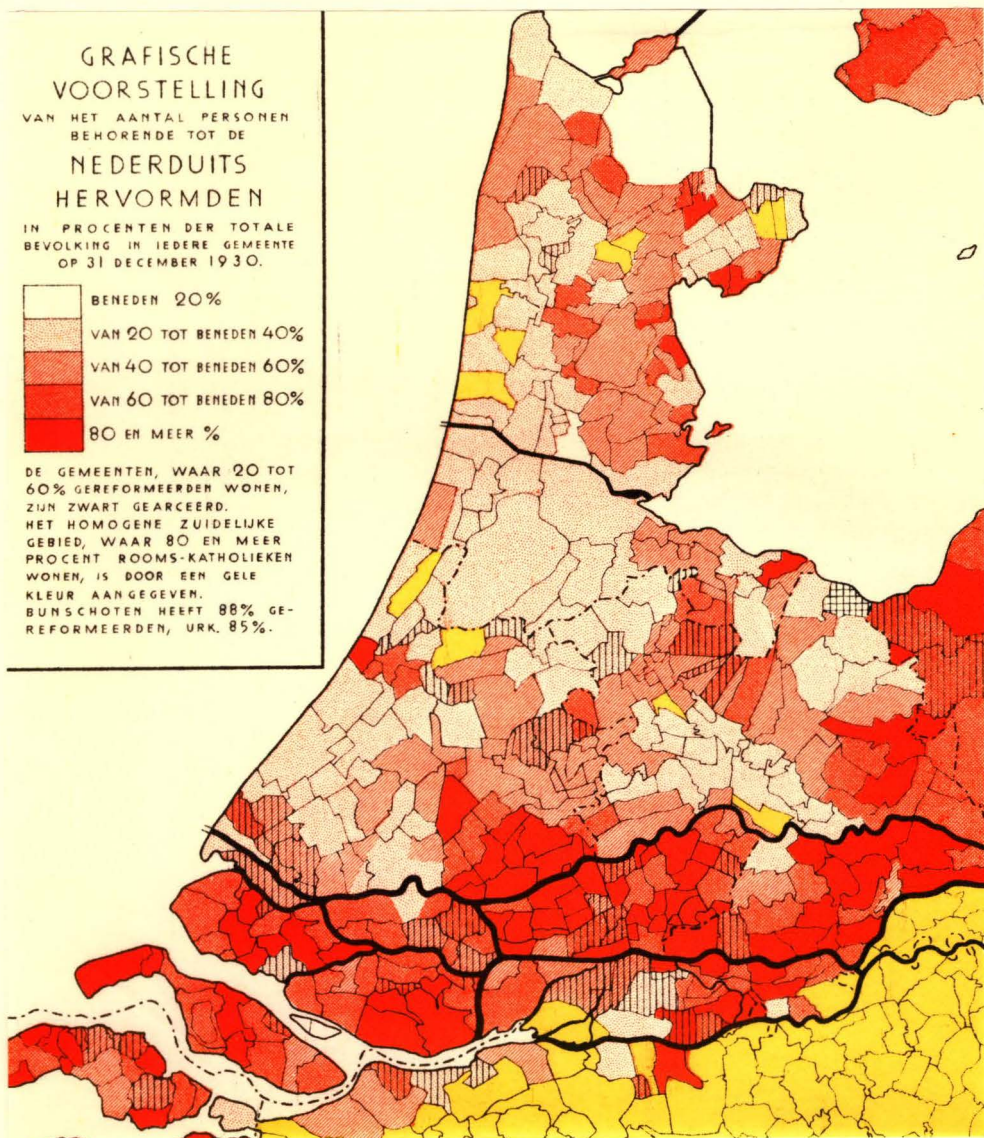
We zullen echter vermoedelijk wel niet zo ver mistasten, wanneer we aannemen, dat de geografische limiet van mogelijke invloeden uit het moederland samenvalt met de Hollandse grens van 1648. Hierdoor zou dus een kleine noordwestelijke zoom van het huidige Noord-Brabant nog binnen onze sfeer worden betrokken. Het gebied dat

GRAFISCHE VOORSTELLING

VAN HET AANTAL PERSONEN
BEHORENDE TOT DE
NEDERDUITS
HERVORMDEN
IN PROCENTEN DER TOTALE
BEVOLKING IN IEDERE GEMEENTE
OP 31 DECEMBER 1930.

DE GEMEENTEN, WAAR 20 TOT
60% GEREFORMEERDEN WONEN,
ZIJN ZWART GEARCEERD.
HET HOMOGENE ZUIDELIJKE
GEBIED, WAAR 80 EN MEER
PROCENT ROOMS-KATHOLIEKEN
WONEN, IS DOOR EEN GELE
KLEUR AANGEGEVEN.
BUNSCHOTEN HEEFT 88% GE-
REFORMEERDEN, URK. 85%.

zuidelijk daarvan valt (de oude generaliteitslanden) kan reeds daarom moeilijk als haard van (directe) dialectinvloed in aanmerking komen, daar de bevolking haast uitsluitend katholiek is gebleven. De katholieke enkelingen nu, die naar de Kaap gekomen zijn, kunnen zich daar moeilijk thuis hebben gevoeld. Voor invloedrijke posities hadden ze geen kans, hieraan zal wel niemand twijfelen, die de 17de- en 18de-eeuwse Kaapse geschiedenis heeft bestudeerd. Volkomen uitgesloten is een immigratie-in-Brabants-verband, gesteld al dat van een dergelijke groepsimmigratie vóór de komst der Hugenoten sprake kan zijn.

De confessionele grens scheen mij voor ons doel dan ook van genoegzaam belang om haar op een kaartje weer te geven. Waar het uiteindelijk resultaat zo duidelijk spreekt, meende ik een gedetailleerd historisch onderzoek omtrent de wording van deze scheidslijn voorlopig achterwege te kunnen laten. Voor ons doel is precisering tot een „lijn” trouwens nauwelijks nodig, wanneer we slechts weten, dat „daar ergens” de zuidelijkste grenszone van de bakermat gezocht moet worden.

Dat hiermee het laatste woord over de „Brabantse” invloed in Afrika is gezegd, zou ik dus allerminst willen beweren, maar de kern van het probleem ligt m.i. niet in Afrika doch in het moederland. Het zuiden van Holland stond in de 17de eeuw taalkundig nog onder de Brabantse invloed, die van de middeleeuwen dateerde. Die invloed kan thans terug-geëbd zijn, zodat de mogelijkheid bestaat, dat het Afrikaans oude Brabantismen bevat, die niet (meer) Hollands zijn. Ofschoon in wezen „Brabants” konden ze destijds óók als Hollands worden beschouwd. Voeg hierbij dat onze Noordnederlandse schrijftaal nog tot op de huidige dag een (weliswaar gestadig terugwijkend) Zuidnederlands cachet vertoont, dan worden we er wel van doordrongen, dat het antwoord dat de huidige taalgeografie op het Brabantse probleem geeft, nog niet zo stellig kan uitvallen. Minder stellig b.v. dan ten aanzien van het „oostelijk” probleem en zelfs van het Zeeuwse probleem. Vaak is er sprake van een „overlappen”, men denke aan het $d > j$ -probleem, het *koei*-geval, misschien zelfs aan de diftongering en het samenvallen van \hat{a} en \bar{a} .

Zoveel is wel zeker, dat het probleem van het stamland het Brabantse gebied „raakt” in de geografische en overdrachtelijke betekenis. Nu eenmaal de kern van het 17de-eeuwse Holland (Amsterdam en omgeving) — tegen de verwachting in — niet op waarlijk overtuigende taalbijdragen kan bogen, komen we tot de conclusie, dat het „oude” hart van Holland (Dordrecht en omgeving) toch ook nog wel voldoende vitaliteit bezat om de bijzondere taalkundige „kleur” van zijn territorium

te handhaven ²⁹³. Als as van dit gebied kunnen we ons denken de lijn van Rotterdam over Dordrecht naar het gebied „waar Maas en Waal tezamen vloeien”. Het laatste gedeelte van haar beloop raakt de oude naad tussen Noord en Zuid.

Laten we niet vergeten dat de culturele, en dus ook de taalkundige, stroomrichting tot en met de 16de eeuw steeds van Zuid naar Noord is gegaan en dat de ommekeer pas begint met de intrede van de 17de eeuw.

Hij die volledige klaarheid wil hebben omtrent de Brabantismen in het Afrikaans dient dus te beginnen met zich klaarheid te verschaffen omtrent de Brabantismen in het Hollands.

7. Het Afrikaans is niet karakteristiek-Noordhollands gekleurd maar toont de meeste verwantschap met het dialect van zuidelijk Zuid-Holland

De veronderstelling van VILJOEN ²⁹⁴, dat Afrikaans de voortzetting van een Noordhollands dialect zou zijn, is reeds weerlegd door BOEKENOOGEN ²⁹⁵ en ik kan dus in hoofdzaak volstaan met daarnaar te verwijzen. Voor zover er verwantschap met het Noordhollands dialect is, heeft men in hoofdzaak te doen met Zuidhollandse eigenaardigheden, die óók Noordhollands zijn. Het valt natuurlijk niet moeilijk zodanige eigenaardigheden op te noemen, daar immers Noord- en Zuid-Holland vanouds één provincie hebben gevormd met een slechts geringe uitgestrektheid. Allicht dat er naast verschil ook veel overeenkomst bestaat tussen Noord en Zuid.

Een specifiek Noordhollands karakter moet dus aan het Afrikaans worden ontzegd. Het enige kenmerk dat eventueel als typisch Noordhollands zou kunnen worden beschouwd is de *sk* voor *sch* in het woordbegin. Aangenomen echter, dat we hier met Nederlands erfgoed hebben te doen (en niet met een bijzondere *sch*>*sk*-ontwikkeling op Afrikaanse bodem), dan is er reden om aan te nemen, dat de *sk* uit een relict-gebied afkomstig is, zoals men er nog tot op de huidige dag over het Nederlandse taalgebied verspreid vindt. Geen linguïst zal er immers aan twifelen dat eens in heel Nederland de *sk*-uitspraak heeft gegolden. Evengoed als men thans de relicten van die uitspraak nog vindt in Friesland, op de eilanden, in Noord-Holland, in Overijssel

²⁹³ Men zie de betrekkelijk homogene „kleur” van dit gebied op het confessie-kaartje.

²⁹⁴ W. J. VILJOEN, Beiträge zur Geschichte der Cap-Holländischen Sprache, 1896.

²⁹⁵ Album-KERN (1903) 245—8. BOEKENOOGEN vermeldt in de voorlaatste alinea van zijn opstel reeds enkele Zuidhollandse eigenaardigheden, in 't bijzonder wijst hij op de diminutief-vorming.

en in Gelderland, evengoed kunnen er in het 17de-eeuwse Zuid-Holland nog relictgebieden van wie weet hoe grote uitgestrektheid geweest zijn. Thans is de *sk* nog bewaard in Noordwijk en Katwijk ²⁹⁶.

Terwijl dus typisch — en uitsluitend — Noordhollandse kenmerken van het Afrikaans ontbreken, zijn er wel verschijnselen op te sommen, die een Zuidhollandse kleur van het Afrikaans verraden. De meest sprekende ervan mogen hier nog even gerecapituleerd worden :

1°. Het veelvuldig gebruik van *j* voor *d* na veldere vocalen, als in *paate*, *bloei*.

2°. De vorm *koei*.

3°. De *èè*-uitspraak van het type *vers*. Blijkens Album-KERN 247 wordt deze vocaal in Noord-Holland als *ee* uitgesproken.

4°. De consequente diminuering op *-ie* en meer in 't bizonder die op *-tjie*, buiten Afrika uitsluitend eigen aan Zuid-Holland.

5°. De vorm *nuut*.

6°. Het weglaten van de *t* in woorden als *herfs*, *vernuf* enz. (zie blz. 285).

8. Tweeslachtigheid van het Afrikaanse taalsysteem: „deftige” en „gemeenzame” taal

Nadat in de paragrafen 2—7 de mogelijkheden van *d i a l e c t i s c h e* invloeden op het Afrikaans zijn besproken, dienen we thans de vraag onder het oog te zien, of het Afrikaans, buiten de dialecten om, taal-materiaal uit „het Nederlands” kan hebben betrokken. Een principieel bevestigend antwoord op die vraag houdt in, dat bij de ontwikkeling van het Afrikaans met de factor der verstedelijking, verschoolsing, verdeftiging of hoe men het verder noemen wil, steeds rekening moet worden gehouden. Dat een verdeftigingstendentie bij de Afrikaanse taalontwikkeling een rol heeft gespeeld, blijkt m.i. uit de tweeslachtigheid van het Afrikaanse klanksysteem. Een sprekend geval is het gebruik van de in oorsprong „deftige” *u* in *waarsku* enz. naast de (oorspronkelijk) „gemeenzame” *ou*. De „eenheids”-*aa* van het Afrikaans sluit beter aan bij de Nederlandse schrijftaal dan bij de Hollandse dialecten. De gedistingeerde *o* van *koning*, *vogel*, *woon*, *zomer* kan niet van Hollands-dialectische herkomst zijn, maar is van schoolse origine. Bij de ontwikkeling der *ar-er*-woorden zijn in het Afrikaans grotendeels dezelfde invloeden werkzaam geweest als in de Nederlandse schooltaal. Woorden als *herkou* en *sewe* verraden door hun uitspraak, dat zij eigenlijk „mots savants” zijn. Op grond van onze kennis van de *d>j*-kwestie valt het trouwens niet moeilijk voor de vuist weg een reeks

²⁹⁶ Ik vestig bovendien nog eens de aandacht op de uitspraak *skip* en *schoen* voor Oudshoorn, Alfen en Aarlanderveen. Zie noot 287.

woorden uit de taalinventaris der Afrikaanse woordenboeken te lichten, die met de klankwetten van een geïdealiseerd „Afrikaans” in strijd zijn. Men vgl. : *adel* (daarentegen *saal* voor 'zadel'), *adem*, *adentog*, *afgescheidenheid*, *afgode*, *aloude*, *bede*, *beide*, *belydenis*, *benydenswaardig* (naast *beny*), *bescheidenheid* (naast *beskeie*), *besnydenis* (naast *besny*), *bespieder*, *blydschap* (naast *bly*), *bode*, *boedel* (naast *boel*), *dodenrijk*, *drade* (mv. van *draad*), *duidelijk*, *ede* (mv. van *eed*), *edel*, *edik*, *gade*, *gebede*, *gebedeboek*, *gebroeders*, *geleide*, *geleidelik*, *geleider*, *geledere*, *gelykluidend*, *gemeentelede*, *genade*, *geredelik*, *geskiedenis*, *getydeboek*, *gode* en *godedom*, *goedertiere*, *hede*, *hedendaags*, *heiden*, *op sy hoede*, *jongeliedevereniging*, *lyder* en *lyderes* (daarentegen *leier* 'iem. wat voor 'n span osse loop en hulle aan 'n tou of riem lei'), *medeburger*, *mededeling*, *medemens*, *mededoë* en andere samenstellingen met *mede-*, *nietsbeduidend*, *nodeloos*, *onbevredigend*, *onderhoudend*, *ouderlik*, *ouderling*, *rede*, *redenaar*, *redevoering*, *sede*, *sedert*, *skrede*, *in stede van*, *stedelik*, *stedeling*, *sydelings*, *teder* (*teer*), *terughoudend*, *tydens*, *vadem* (*vaam*), *vasberade*, *vashoudend*, *verblydend*, *verbreider*, *vermoedelik*, *verraderlik* (naast *verraaier*), *verscheidenheid*, *wedersiens*, *wedergeboorte* en veel andere samenstellingen met *weder-*, *welluidend*. Voor ons stijlgevoel vallen deze woorden buiten de „dialectische” sfeer. „Horen” ze wel bij het „Afrikaans” ? zal men wellicht vragen. Een vraag die men gevoeglijk met een wedervraag kan beantwoorden : „Horen” ze wel bij het colloquial „Hollands” ? Zo ergens, dan komt bij de *d*-groep aan het licht, dat men in Afrika steeds heeft geput (en terecht nog steeds put) uit de schatkamer van het superdialectische Nederlands.

Dat men in het Afrikaans in verschillende gevallen zelfs aan de schrijftaalkvorm de voorkeur heeft gegeven ²⁹⁷ boven de provinciaal-Hollandse spreekvorm, moge uit het volgende lijstje blijken : *benede* (Holl. *beneje*), *bodem* (OPPREL 24 *bojem*), *brode* (mv. van *brood*, Zuidholl. is *broje*), *hoede* (mv. van *hoed*, Zuidholl. is *hoeje*), *kamerade* (in Holland is *kameraje* niet onbekend), *medelyde* (Holl. *meelij*), *moeder* (dial. *moejer* ²⁹⁸ of *moer*, weliswaar in Holland ook weer vervangen door de „schrijftaal”-vorm *moeder*, behalve wanneer het als scheldwoord wordt gebezigd), *oorlede* (Holl. *overleje*),

²⁹⁷ Men zou de mogelijkheid kunnen overwegen of hier soms een *thérapeutique verbale* meegewerkt heeft. Immers in gevallen als *oorleë*, *suie*, *verleë* is voor het (heden-daagse) Afrikaanse taalgevoel geen *d* (of *j*) maar een *g* gesynkopeerd en daarom zou dan dus de *d* van oude *d*-woorden bewaard hebben moeten blijven. Maar dit geldt in de eerste plaats maar voor een paar van de bovengenoemde gevallen en in de tweede plaats is niet bewezen, dat de *g* tussen vocalen reeds in het begin van de 18de eeuw geheel verdwenen was, al zal hij wel reeds tot een zachte klank zijn gereduceerd (zie de gehandhaafde *g* in de taal der kleurlingen op blz. 218).

²⁹⁸ In Utrecht *moejer* 'moerkonijn'.

ouderdom (Holl. *ouwerdom*) *ouderwets* (Holl. *ouwerwets*), *potlode* (mv. van *potlood*, mij is in elk geval het werkwoord *potloje*, b.v. van de kachel, bekend), *roede* (Holl. *roei*), *skade* (Holl. *scha*), *stede* (mv. van *stad*, Holl. *steje*), *Suide* (Holl. *Zuije*), *tevrede* (Holl. *tevreje*), *vader* (dial. *vajer* ²⁹⁹ of *vaar*, weliswaar ook in Holland weer vervangen door de schrijftaalvorm *vader*, behalve wanneer het als scheldwoord wordt gebezigd), *verlede* (Holl. *verleje*), *vrede* (Holl. *vree*), *woedend* (Holl. *woejend*, dat echter op mij de indruk maakt van een schertsvorm).

Het zou niet moeilijk vallen, nog met meer materiaal toe te lichten, dat inderdaad de Afrikaners in verschillende gevallen meer „volgens de letter” spreken dan de meeste Hollanders. Historisch beschouwd dragen vocalisme en consonantisme van het huidige Afrikaanse „AB” dus enerzijds een *g e m e e n z a a m* (dialectisch Hollands) en anderzijds een *d e f t i g* (Hooghollands) karakter. Gaat men nu uit van een gepostuleerde „oer”-Afrikaanse omgangstaal (waarvan de vorming gebonden was aan vaste klankwetten, die alleen door analogie doorkruist konden worden) dan zal men de „afwijkingen” van de (hypothetische) oer-Afrikaanse regelen als Hooghollandse „ontleningen” moeten opvatten.

Maar „oer”-Afrikaans is meer een aanduiding van taal *t e n d e n t i e s* dan van een concrete geconsolideerde taal *v o r m*. Het was een ongebonden wijze van spreken, die in de nood was geboren en die was gedifferentieerd naar de verschillende milieus. Of het ooit mogelijk is geweest, een oer-Afrikaanse reïncultuur waar te nemen, moet worden betwijfeld. Voor datgene waarin het te kort schoot en voor wat boven het materiële uitging, hadden de blanken steeds het „Hoog”-Hollands of het school-Nederlands ter beschikking.

Treffend juist zijn de woorden van J. J. LE ROUX (Oor die Afr. Sint. 46): „Hooghollands was vroeër 'n stylvorm van Afrikaans”. Twee stijlvormen van dezelfde taal nu zijn zonder een geleidelijk in-elkaar-overgaan der grenzen moeilijk denkbaar. De daaruit voortgevloeide „menging” zien we in het huidige Afrikaanse taalsysteem weerspiegeld.

En ten slotte mogen hier nogmaals de (boven blz. 128 reeds geciteerde woorden van J. DU P. SCHOLTZ worden herhaald: „De geschiedenis van het Afrikaans is niet volledig te begrijpen zonder 'n voortdurende inwerking van het beschaafde Nederlands op de taal van de Kaapse kolonisten aan te nemen”. Ze hadden als motto boven deze paragraaf kunnen staan.

²⁹⁹ In Gouda gebruikt voor „kloosterheer, geen wereldlijk geestelijke” (Brabantse invloed!).